

Intrinsiek belangrijk

Een stappenplan voor de
belangenafweging rond de intrinsieke
waarde van het dier

Franck L.B. Meijboom en Maite A.A.M. van Gerwen

In opdracht van: Ministerie van Landbouw, Natuur en
Voedselkwaliteit

Maart 2022

Colofon

© Centre for Sustainable Animal Stewardship, 2022.

Deze publicatie is gemaakt in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit. Het onderzoek is uitgevoerd door het Centre for Sustainable Animal Stewardship (CenSAS), onderdeel van de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht.

CenSAS staat voor het duurzaam en verantwoord samenleven van mens en dier. Het is een samenwerkingsverband tussen de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht en de Animal Sciences Group van Wageningen University & Research.

Auteurs: Franck L.B. Meijboom en Maite A.A.M. van Gerwen

Met dank aan de volgende collega's voor hun kritische reflectie en waardevolle aanvullingen op het stappenplan: Prof. dr. Saskia Arndt, Prof. dr. Bas Rodenburg, Dr. Bernice Bovenkerk, Dr. Karel de Greef, Dr. Frans Stafleu en Ellen Deelen MSc.

Contact

E-mail: CenSAS@uu.nl

Website: www.censas.org

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	4
Leeswijzer	5
1. Introductie	6
1.1. Aanleiding	6
1.2. Opdracht	6
2. De intrinsieke waarde van dieren	7
2.1. De intrinsieke waarde in de Wet dieren	7
2.2. Achtergrond bij de intrinsieke waarde van dieren: een fundamentele stap	9
2.3. De praktijk van de erkenning van de intrinsieke waarde: impact en keuzes	9
2.3.1. Welke dieren tellen mee?	10
2.3.2. Is een afweging mogelijk?	10
2.3.3. Visies op dierenwelzijn en integriteit	10
2.4. Belangen en waarden	11
2.5. De invloed van context	12
3. Stapsgewijze afweging	13
3.1. Toetsen van bestaande praktijk	13
3.2. Groepsproces	13
3.3. Stappenplan	15
4. Voorbeeldcasussen	18
4.1. Couperen van biggenstaarten	18
4.2. Verwijderen achterste teen hanen	22
Referenties	26

Leeswijzer

Voor u ligt het rapport 'Intrinsiek belangrijk – Een stappenplan voor de belangenafweging rond de intrinsieke waarde van het dier'. Het rapport is geschreven in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en is in eerste instantie bedoeld voor beleidsmakers en -medewerkers die zich bezighouden met dierenonderwerpen.

Hoofdstuk 1 beschrijft de aanleiding en het doel van dit rapport: het opstellen van een beleidsondersteunend kader voor het afwegen van de intrinsieke waarde van dieren. Ook zijn de kaders waaraan het kader moet voldoen weergegeven.

In hoofdstuk 2 wordt de achtergrond en inhoud van de intrinsieke waarde beschreven. Dit wordt gedaan door in te gaan op hoe de intrinsieke waarde van het dier in de Wet dieren is opgenomen, welke keuzes daarbij zijn gemaakt vanuit ethisch perspectief, hoe de huidige invulling is en welke praktische gevolgen dat heeft. Ook wordt ingegaan op belangen en waarden als centrale onderdelen in de afweging die gemaakt dient te worden als gevolg van de erkenning van de intrinsieke waarde van dieren.

In hoofdstuk 3 vindt u het stappenplan dat het uiteindelijke beleidsondersteunend kader vormt. De gebruiker van het stappenplan doorloopt 12 stappen, waardoor duidelijker wordt welke belangen er meespelen en moeten worden afgewogen en op welke manier die afweging plaatsvindt. Het stappenplan kan ondersteunen bij het maken van (beleids)keuzes, maar kan ook worden gebruikt om het beleid en de daarbij behorende keuzes op een gestructureerde en transparante manier toe te lichten, uit te leggen of te verantwoorden.

In hoofdstuk 4 wordt het stappenplan doorlopen aan de hand van twee voorbeeldcasussen. De voorbeelden richten zich op het uitvoeren van lichamelijke ingrepen in de veehouderij. Hoewel de voorbeelden zich richten op de veehouderij, kan het stappenplan worden toegepast op elke context waarin afwegingen rond de intrinsieke waarde van het dier gemaakt moeten worden. De in dit hoofdstuk opgenomen voorbeelden zijn bedoeld om de lezer te laten zien hoe het stappenplan werkt en handvatten te bieden om zelf aan de slag te gaan met het stappenplan. We hopen dat de voorbeelden het stappenplan duidelijker en werkbaarder maken. De voorbeelden dienen enkel als een illustratie en zijn niet bedoeld om bestaande praktijken of beslissingen te toetsen of er een waardeoordeel aan te hangen. Vooral de gekozen scores van de relevante belangen zijn indicatief en kunnen bij het doorlopen van de voorbeeldcasussen met een bredere groep van betrokkenen anders uitvallen.

1. Introductie

1.1 Aanleiding

Bij het nemen van besluiten waarbij het dierenwelzijn of de integriteit van het dier in het geding is, weegt de overheid, zoals voorgeschreven in artikel 1.3 van de Wet dieren¹, de belangen van het dier tegen die van mensen en andere belangen af. Het nut van dieren voor de mens is daarbij niet altijd leidend. Uit de recente analyse van bureau Berenschot² in het kader van de evaluatie Wet dieren blijkt dat deze belangenafweging plaatsvindt bij besluiten over nieuwe regels waar het dierenwelzijn in geding is. Er blijkt echter een verschil te zijn in de wijze waarop en de diepgang waarmee deze afwegingen in de toelichting bij besluiten zijn opgenomen. De wens vanuit de overheid is om te zorgen dat de afwegingen volgens een vaste werkwijze worden gemaakt en bovendien transparant en navolgbaar zijn. In dat kader heeft de voormalig minister Schouten van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) in haar beleidsreactie³ op de evaluatie toegezegd om een (beleidsondersteunend) kader te ontwikkelen om de totstandkoming van een zorgvuldige belangenafweging te ondersteunen en te waarborgen.

1.2 Opdracht

Het ministerie van LNV heeft het Centre for Sustainable Animal Stewardship (CenSAS) gevraagd een beleidsondersteunend kader op te stellen dat als doel heeft om een zorgvuldige en navolgbare belangenafweging zoals bedoeld in artikel 1.3 van de Wet dieren te ondersteunen.

Het gaat hierbij om:

1. het inzichtelijk en transparant maken welke belangen in de weging zijn meegenomen,
2. welk gewicht aan deze belangen is toegekend,
3. en op basis van welke (doorslaggevende) belangen keuzes zijn gemaakt.

Hierbij wordt uitgegaan van de belangen zoals genoemd in de Memorie van Toelichting⁴ bij de Wet dieren en Kamerstukken over de (ontwerp) Wet dieren. Naast belangen, kunnen ook overwegingen op het gebied van onder andere voorzorg, proportionaliteit of consistentie een rol spelen.

Het kader moet gebruikt kunnen worden bij de belangenafweging in het kader van totstandkoming of aanpassing van regelgeving, maar ook bij het nemen van op die regels gebaseerde besluiten ten aanzien van bijvoorbeeld subsidieverlening en inzet van stimuleringsinstrumenten.

Verder moet het kader zodanig worden opgesteld en afgebakend dat het de belangenafweging transparant en navolgbaar maakt, zodat de uiteindelijke (besluitvorming over de) belangenafweging ook door de politiek kan worden gemaakt.

---

¹ Wet dieren. Wet van 19 mei 2011, houdende een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen. <https://wetten.overheid.nl/BWBR0030250/2021-07-01>

² Evaluatie van de Wet dieren. Bureau Berenschot, juli 2020. Rapport 62993. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/11/18/eindrapport-evaluatie-wet-dieren>

³ Kamerbrief Evaluatie Wet dieren, 18 november 2020. Kamerstuk 28286-1139. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/11/18/kamerbrief-evaluatie-wet-dieren>

⁴ Een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen (Wet dieren), Memorie van Toelichting. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31 389, nr. 3.

2. De intrinsieke waarde van dieren

2.1 De intrinsieke waarde in de Wet dieren

In artikel 1.3 van de Wet dieren is vastgelegd dat de intrinsieke waarde van dieren wordt erkend. Onder deze erkenning wordt verstaan de erkenning van de eigen waarde van dieren, zijnde wezens met gevoel.

“Bij het stellen van regels die voortvloeien uit de Wet dieren en bij het nemen van op die regels gebaseerde besluiten, wordt ten volle rekening gehouden met de gevolgen die deze regels of besluiten hebben voor deze intrinsieke waarde van het dier, onverminderd andere gerechtvaardigde belangen. Daarbij wordt er in elk geval in voorzien dat de inbreuk op de integriteit of het welzijn van dieren, verder dan redelijkerwijs noodzakelijk, wordt voorkomen en dat de zorg die de dieren redelijkerwijs behoeven is verzekerd.”

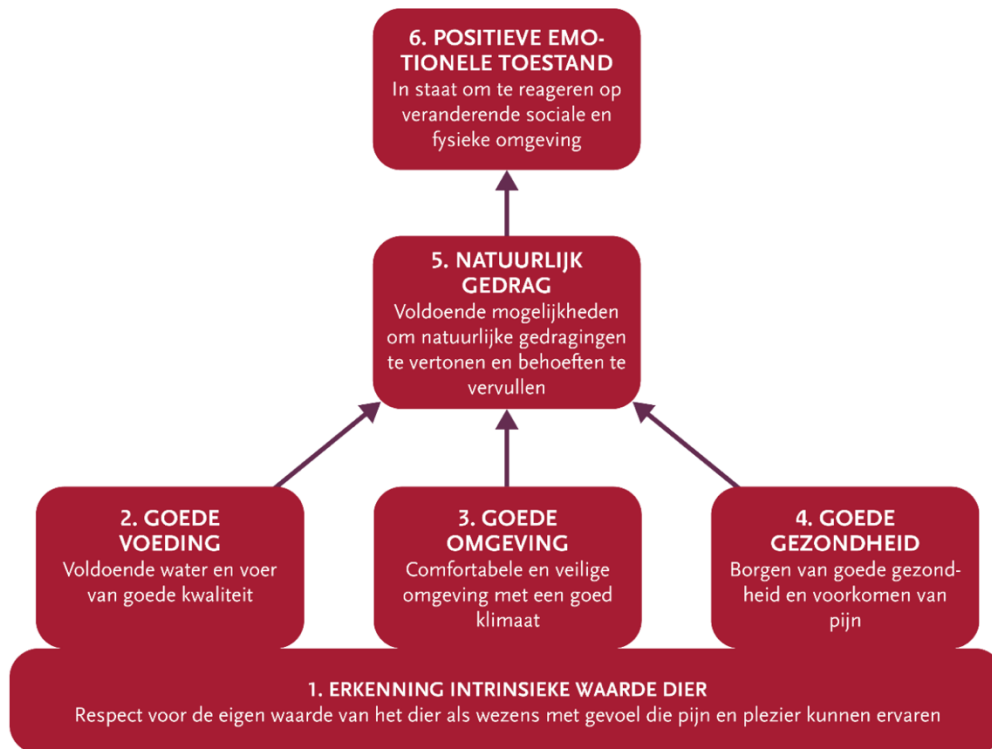
Als uitgangspunt voor de zorg die dieren redelijkerwijs behoeven worden de Vijf Vrijheden gehanteerd. Dieren moeten, voor zover redelijkerwijs kan worden verlangd, in elk geval gevrijwaard zijn van:

- Dorst, honger en onjuiste voeding;
- Fysiek en fysiologisch ongerief;
- Pijn, verwonding en ziektes;
- Angst en chronische stress;
- Beperking van hun natuurlijk gedrag.

Naast de Vijf Vrijheden die zijn benoemd in de Wet dieren, wordt in het beleid uitgegaan van het *Five Domains* model van David Mellor en collega's (2020). In dit model wordt, naast de afwezigheid van negatief welzijn, gekeken naar de aanwezigheid van positief welzijn. Het *Five Domains* model vormt ook de basis voor de zes leidende principes voor een dierwaardige veehouderij, zoals door de RDA (2021) gedefinieerd. De principes voor een dierwaardige veehouderij zijn in het coalitieakkoord 2021-2025⁵ omarmd.

---

⁵ Coalitieakkoord 2021-2025, Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst. VVD, D66, CDA en ChristenUnie.
<https://www.kabinetsformatie2021.nl/documenten/publicaties/2021/12/15/coalitieakkoord-omzien-naar-elkaar-vooruitkijken-naar-de-toekomst>

Figuur 1: De zes leidende principes voor een dierwaardige veehouderij op gesteld door de RDA (2021). De principes zijn gebaseerd op het Five Domains model van Mellor et al. (2020).

In de Memorie van Toelichting⁴ is opgenomen dat de intrinsieke waarde van het dier staat voor de eigenheid van het dier als levend wezen met gevoel en dat het van toepassing is op alle dieren. De belangen van het dier dienen in een bewust afwegingsproces worden ingebracht. De functie of het nut van het dier voor de mens kan daarin ondergeschikt worden gemaakt aan de belangen van het dier.

Als voorbeelden worden genoemd: het verbod op dierenmishandeling, het verbod op verwaarlozing, het verbod op opzettelijke besmetting van dieren, de toepassing van het nee-tenzij beginsel op het houden van dieren, op het houden van dieren met het oog op de productie, op het toepassen van lichamelijke ingrepen bij dieren, op het doden van dieren, en de opdracht aan de regering om bij algemene maatregel van bestuur regels te stellen over onder meer de huisvesting, het vervoer en het fokken van dieren.

Verder wordt genoemd dat de aan de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier geen absolute status is verbonden. Mits voor een redelijk doel, kan na een belangenafweging tot inbreuken op de erkenning van de intrinsieke waarde worden besloten. Het afwegen van de belangen is een beleidsmatige kwestie, die al naar gelang de tijd en de omstandigheden anders kan uitvallen. Bovendien kunnen er verschillende interpretaties bestaan van het begrip intrinsieke waarde.

In de volgende paragraaf analyseren we de intrinsieke waarde van dieren verder met als doel om beter grip te krijgen op dit complexe begrip en de keuzes die gemaakt zijn in de interpretatie en operationalisering in de huidige wet expliciet te maken. Dit is van belang om inhoud te geven aan de stappen van het beleidsondersteunend kader. Tevens onderstreept het de nut en noodzaak van een afwegingskader voor het maken van afwegingen rond de intrinsieke waarde.

2.2 Achtergrond bij de intrinsieke waarde: een fundamentele stap

De erkenning van de intrinsieke waarde van het dier is voor onze verplichtingen ten opzichte van dieren een fundamentele stap in de bescherming van dieren. Zonder deze erkenning is de bescherming van dieren ook mogelijk, maar is het een zaak die we als mensen aan onszelf verplicht zijn. Zorg voor dieren is dan gelijk aan verplichtingen die we kunnen formuleren bij de zorgvuldige omgang met objecten, zoals een huis, een apparaat of een kunstwerk. In dezelfde lijn kan dierenmishandeling problematisch zijn, maar dan voornamelijk omdat het mensonwaardig geacht wordt. Met andere woorden de mishandeling past niet bij de verplichtingen die we als mensen ten opzichte van elkaar hebben. Ook zonder de erkenning van de intrinsieke waarde is het dus mogelijk om afspraken te maken over de omgang van dieren. Het zijn echter geen afspraken omwille van het dier zelf. Dat verandert met de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier. Op basis hiervan is het mogelijk om directe verplichtingen jegens dieren te formuleren.

Ondanks dat de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier een fundamentele wissel betekent voor het doen en laten in de omgang met dieren zijn de inhoud en de reikwijdte van het concept niet vanzelfsprekend. De Wet dieren geeft geen definitie van het begrip. Het omschrijft de intrinsieke waarde als het feit dat "dieren een eigen, zelfstandige waarde hebben, los van de gebruikswaarde die de mens eraan toekent." (MvT Wet dieren, p.19). Dit is in lijn met een algemeen gebruikte definitie van intrinsieke waarde als die waarde niet is afgeleid van een andere waarde. Daarmee is deze intrinsieke waarde ook nastrevenswaardig en beschermwaardig omwille van zichzelf.⁶

De erkenning van de intrinsieke waarde van het dier heeft volgens de Memorie van Toelichting bij de Wet dieren impact vanwege het signaal dat uitgaat van de erkenning. Het dier is meer dan een instrument. Het is een wezen met een eigen waarde. Dit heeft als doel de positie van het dier als rechtsobject te versterken in het afwegingsproces bij beleidsvorming (MvT Wet dieren, p.19). Het ontkent niet dat dieren vanwege de functie van het dier ingezet kunnen worden voor menselijke doeleinden. Het benadrukt echter dat deze menselijke doelen ondergeschikt gemaakt kunnen worden aan de eigen waarde van het dier of afwogen moeten worden tegen de intrinsieke waarde van het dier.

2.3 De praktijk van de erkenning van intrinsieke waarde: impact en keuzes

Ondanks dat de intrinsieke waarde al decennia⁷ dient als vertrekpunt voor wetgeving over de omgang met dieren, blijft er discussie over de daadwerkelijke impact en meerwaarde van dit concept. Zo stelde Musschenga in 2009 dat het begrip intrinsieke waarde niet van nut is bij specifieke afwegingsproblemen (bij dierproeven). Recenter constateerde bureau Berenschot (2020) bij de evaluatie van de Wet dieren dat de erkenning van de intrinsieke waarde van dieren geen zelfstandig handhaafbare norm omvat. Daardoor biedt de erkenning maar beperkte handvatten voor de praktijk om in belangenafwegingen rondom gehouden dieren de intrinsieke waarde mee te wegen.

Dit beeld dat intrinsieke waarde slechts een beperkte rol speelt in de praktijk van de afweging, vraagt echter om nuancering en inzicht in de achtergrond van de waarde. In de Memorie van Toelichting staat helder dat de intrinsieke waarde geen "tweede toetsingscriterium" is, maar dat het een normatief vertrekpunt is. De erkenning van de intrinsieke waarde is de reden om afwegingen in de context van dieren te maken en daar bijvoorbeeld via de instelling van dierexperimentencommissies vorm aan te geven (Musschenga 2009, p. 45). Ook het College van Beroep voor het bedrijfsleven oordeelt dat artikel 1.3 van de Wet dieren geen zelfstandige en handhaafbare gedragsnorm is, maar een "norm is voor de wet- en regelgever en bestuursorganen om bij het stellen van regels bij of krachtens de Wet dieren en het nemen van op die regels gebaseerde besluiten in het kader van de daarbij te verrichten belangenafweging rekening te houden met de gevolgen van deze regels en

---

⁶ De analyse van het concept intrinsieke waarde heeft een lange geschiedenis en start bij publicaties zoals die van Lewis (1946). Voor het doel van dit rapport beperken we ons tot de gepresenteerde werkdefinitie.

⁷ Al vanaf 1970 speelt het begrip een rol bij wetgeving over dierproeven en vanaf 1981 is het een centraal vertrekpunt in de dierenwelzijnsregelgeving.

besluiten voor de intrinsieke waarde van dieren” (College van Beroep voor het Bedrijfsleven, 2016). De erkenning zelf is dus een belangrijk vertrekpunt dat echter nog verdere operationalisering vraagt.

Op basis van onze analyse van de Wet dieren en het gebruik daarvan in de afgelopen jaren onderscheiden wij als auteurs van dit rapport tenminste een drietal vooronderstellingen die ten grondslag liggen aan de operationalisering van het begrip intrinsieke waarde in de Wet dieren. Deze werken we hieronder kort uit, omdat hierover op elk van de onderdelen in politiek, samenleving of wetenschap discussie is. Hierdoor kunnen uitkomsten op basis van het beleidsondersteunend kader ter discussie komen te staan ook al is er een zorgvuldige afweging gemaakt. Het bewust en expliciet maken van deze achterliggende keuze kan helpen om discussie over verschillen van visie te kunnen duiden en bespreekbaar te maken.

2.3.1 Welke dieren tellen mee?

Allereerst wordt in de Wet dieren de toekenning van de intrinsieke waarde gekoppeld aan dieren die het vermogen hebben om te lijden. Dit is in lijn met Bentham’s visie op de unieke rol van de capaciteit om te kunnen lijden als criterium om mee te tellen in de morele gemeenschap (Bentham, 2007 [1789]). Dit is een inhoudelijke keuze. Andere theoretische stromingen stellen dat dit (a) een te minimaal criterium is om mee te tellen en dat de capaciteit om rationeel te handelen de basisvoorwaarde is om moreel mee te tellen. Of theorieën die stellen dat (b) dit een te strikt criterium is, zoals visies die beargumenteren dat alles dat leeft en tot bloei kan komen een eigen waarde heeft dat zelfstandig dient te worden meegewogen. Of visie die argumenteren dat (c) dit criterium te beperkt is, bijvoorbeeld omdat het te weinig ruimte geeft voor het belang van de context waarin een dier leeft of de relatie tussen dier en mens.

2.3.2 Is een afweging mogelijk?

Een tweede keuze die onder de Wet dieren lijkt te liggen, veronderstelt de mogelijkheid dat de intrinsieke waarde in een weging gebracht kan worden met andere gerechtvaardigde belangen. De wetgever geeft hierbij geen eenduidig ijkpunt. De wet start vanuit het principe dat beleid- en regelgeving respect dient te tonen voor de intrinsieke waarde van het dier, maar biedt wel de mogelijkheid om praktijken die op gespannen voet staan met dit principe te verdedigen en te legitimeren als er gerechtvaardigde belangen tegenover staan.

Ook bij deze dimensie van intrinsieke waarde is het belangrijk de vooronderstelling van de wet expliciet te maken bij de toepassing van een afwegingskader. Dat wordt duidelijk wordt als we kijken naar de visie waarbij intrinsieke waarde gezien wordt als vertaling van het Kantiaanse begrip “Würde”. Vanuit dat perspectief wordt het idee van een afweging met andere waarden of belangen afgewezen. In de traditie van Kant (Kant, 1785) kun je deze intrinsieke waarde, of beter waardigheid, nooit verliezen en kun je die ook niet afwegen ten opzichte van andere belangen. Het is de basis voor het morele adagium dat de andere nooit enkel als middel, maar ook altijd als een doel in zichzelf dient te worden behandeld.

2.3.3 Visies op dierenwelzijn en integriteit

Ten derde is er de keuze om het respect voor de intrinsieke waarde praktisch in te vullen in termen van aandacht voor het welzijn van dieren en integriteit. Deze keuze leidt op twee verschillende vlakken tot discussie. Allereerst is er van begin af aan discussie geweest over de compleetheid van deze twee aspecten. Enerzijds is erop gewezen dat de focus te breed is, waarbij voornamelijk nut en noodzaak van het begrip integriteit naast dat van dierenwelzijn ter discussie is gesteld (cf. CBD 2001). De introductie van dit begrip start in de morele intuïtie dat de bescherming van dierenwelzijn onvoldoende is om alle situaties te beoordelen in onze omgang met dieren. Vanuit dit perspectief wordt erop gewezen dat een dier ook geschaad kan worden als zijn subjectieve welzijn niet direct in het geding is (RDA, 2018). Volgens Rutgers en Heeger (1999) is dat het geval als een van de volgende elementen van integriteit in het geding is “de heelheid en compleetheid van een dier en zijn soortspecifieke balans alsmede zijn capaciteit om zich onafhankelijk te handhaven in een omgeving die geschikt is voor het dier.”

Een ander kritiekpunt op de operationalisering van de erkenning van de intrinsieke waarde in termen van aandacht voor dierenwelzijn en integriteit wijst op ontwikkelingen in de dierethiek, waardoor het morele begrippenkader inmiddels veel groter is geworden en gewezen wordt op het belang van begrippen als instrumentalisering en actorschap in de morele beoordeling van onze omgang met dieren (e.g. Bovenkerk & Nijland, 2017; De Graeff *et al.*, 2019; Hauskeller, 2005; Kramer & Meijboom, 2021).

Daarnaast is er discussie over de invulling van dierenwelzijn in termen van de Vijf Vrijheden. Ook al worden deze nog veel gebruikt, zowel in de maatschappelijke als de wetenschappelijke discussie wordt gewezen op de tekortkomingen van deze conceptualisering van dierenwelzijn. Hierbij gaat het onder andere om het gebrek aan aandacht voor het belang van positieve emoties voor dierenwelzijn en het adaptieve vermogen van dieren. Hiertoe zijn voorstellen gedaan om dit in beleid te integreren (bv. RDA, 2021), zoals ook beschreven in paragraaf 2.1.

Samenvattend

Samenvattend betekent de erkenning van de intrinsieke waarde dat elke keuze in beleid- en regelgeving rekening moet houden met deze eigen waarde van het dier. Dit 'rekening houden met' betekent niet dat de intrinsieke waarde boven elke afweging staat. De wet omvat ook de mogelijkheid dat andere waarden of belangen belangrijk zijn of eveneens zwaar wegen. Dat benadrukt de noodzaak van een zorgvuldige weging.

2.4 Belangen en waarden

In lijn met de Wet dieren wordt in het afwegingskader gesproken over waarden en belangen. Dit zijn termen die in het dagelijks taalgebruik vaak voorkomen. Toch is het belangrijk voor het gebruik van het afwegingskader om beide begrippen en de onderlinge relatie te verhelderen.

Belangen zijn verbonden aan een individu, een groep of aan de maatschappij als geheel. Een belang is instrumenteel gericht op een doel of een waarde. Daardoor hebben mensen of dieren ergens belang bij, omdat het hen voordeel oplevert. Om te kunnen spreken van belangen van iets of iemand, veronderstel je dat die ander een goed of een doel heeft dat bevordert of negatief beïnvloed kan worden. Zo heeft het geen zin om te spreken van het belang van een rots, omdat het bij zo'n steenformatie ontbreekt aan een doel of een goed van de rots zelf. Hierdoor kunnen we ook niet oordelen of het in het belang is van de rots als er rotsblok afbreekt. Mensen of dieren die daardoor gevaar lopen, hebben wel een belang dat dit niet gebeurt. Je kunt daardoor stellen dat het niet in hun belang is.

Belangen zijn echter niet voorbehouden aan mensen of dieren. Bij een boom, bijvoorbeeld, kun je zinnig spreken dat het in het belang is van een boom om voldoende water en zonlicht te krijgen. Dit gaat ervan uit dat het in het belang van een boom kan zijn om tot bloei te komen. Het voorbeeld van de boom laat tegelijk zien dat om een belang te hebben iets of iemand daar niet noodzakelijk bewust van hoeft te zijn. Sterker nog, je kunt ook spreken over belangen als de ander deze niet als zodanig herkent. Zo kunnen gezond eten of onderwijs in het belang zijn van kinderen ook al zien ze dat zelf niet op het moment dat ze aan tafel zitten of naar school moeten. Dat geldt in vergelijkbare mate ook voor belangen van dieren. We kunnen, bijvoorbeeld, spreken over het belang van goede diergeneeskundige zorg voor een dier ook al is dat dier zich daar niet van bewust. Tot slot is het belangrijk om te onderstrepen dat je voor het behartigen van belangen niet noodzakelijkerwijs zelf deze moet inbrengen of verdedigen. Het is mogelijk om te handelen in het belang van iets of iemand of zelfs namens de ander. Hierdoor kunnen we als mensen belangen van andere mensen, dieren en natuur inbrengen in een afweging.

Belangen die vaak worden gekoppeld aan dieren zijn het belang om in leven te blijven (niet te worden gedood), het belang van een goed welzijn, integriteit (de heilheid van het dier), het belang om vrij te zijn van pijn, verwondingen en ziekten, het belang om soorteigen gedrag te kunnen vertonen en het belang om een positief welzijn te kunnen ervaren.

Belangen die vaak worden genoemd voor mensen zijn bijvoorbeeld een goede gezondheid (individueel en volksgezondheid), welvaart, economie, emotioneel welzijn, voedselzekerheid en autonomie.

Waarden zijn in vergelijking tot belangen algemener. Ze geven aan welke situaties of eigenschappen we belangrijk, wenselijk of nastrevenswaardig vinden. Er zijn verschillende type waarden, zoals esthetische waarde, sociale of culturele waarden. Bij het beleidsondersteunend kader in dit rapport gaat het voornamelijk om morele waarden. Deze zeggen iets over wat moreel juist of wenselijk is. Er is niet een vaste set van morele waarden, maar er zijn wel breed gedragen waarden zoals leven, gezondheid, eerlijkheid, welzijn, vertrouwen, autonomie en rechtvaardigheid⁸. In onze omgang met dieren gelden deze ook, maar zijn waarden zoals dierenwelzijn en -gezondheid ook belangrijke uitgangspunten.

Deze morele waarden worden gebruikt als vertrekpunt voor het formuleren van morele normen, die concreet richting geven aan ons moreel handelen. Daarnaast kunnen ze ten grondslag liggen aan principes zoals rechtvaardigheid en openheid. Zo kan de waarde van gezondheid leiden tot de norm dat je mens en dier de nodige zorg dient te geven en de waarde van autonomie tot het principe van respect voor autonomie.

Tot slot is het belangrijk om het verschil tussen objectwaarde en subjectwaarde te maken. Bij objectwaarde gaat het om de waarde die we toeschrijven aan iets dat van instrumentele waarde is voor ons als mensen. Dat kan huis, een auto of een computer zijn. Als we spreken van een subjectwaarde is het een waarde die intrinsiek verbonden is met een subject. Het gaat om de eigen waarde onafhankelijk van het nut of belang dat iets of iemand heeft voor anderen. Deze subjectwaarde kan ook gezien worden als een morele waarde die beschermd en/of gerespecteerd dient te worden. Dat is ook het geval bij de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier als moreel vertrekpunt in de wet dieren.

2.5 De invloed van context

Afwegingen van belangen en waarden kunnen verschillend uitpakken afhankelijk van de context waarin een dier zich bevindt of welk doel er in een context wordt nagestreefd. Een goed voorbeeld van de invloed van de positie van een dier in een context is de rat. Ratten worden gehouden als gezelschapsdier of proefdier. Bovendien kan een rat, met de mogelijkheden voor adoptie van ex-proefdieren, verschuiven van de context van proefdier naar die van gezelschapsdier. Maar ratten worden ook gezien als plaagdier. Om overlast te voorkomen of op te lossen worden ratten gedood met methoden die aanzienlijk dierenleed met zich meebrengen. Erkenning van de intrinsieke waarde is van toepassing op al deze ratten, dus ook voor de in het wild levende rat die als 'ongedierte' wordt bestempeld. Alle ratten hebben dezelfde capaciteiten tot het ervaren van emoties. Toch pakt de omgang met de ratten en de afwegingen die worden gemaakt in verschillende contexten heel verschillend uit.

---

⁸ Er zijn diverse opsommingen in de literatuur gegeven van morele waarden. Een van de klassieke versies daarvan is die van Frankena. Hij geeft de volgende lijst: "life, consciousness, and activity; health and strength; pleasures and satisfactions of all or certain kinds; happiness, beatitude, contentment, etc.; truth; knowledge and true opinions of various kinds, understanding, wisdom; beauty, harmony, proportion in objects contemplated; aesthetic experience; morally good dispositions or virtues; mutual affection, love, friendship, cooperation; just distribution of goods and evils; harmony and proportion in one's own life; power and experiences of achievement; self-expression; freedom; peace, security; adventure and novelty; and good reputation, honor, esteem, etc." Frankena, William K., 1973, *Ethics*, second edition, Englewood Cliffs: Prentice Hall. P. 87-88

In het geval van gezelschapsdier bepaalt de houder meestal wat er met de rat gebeurt en, als deze ziek is, wanneer hij wordt geëuthanaseerd, evt. in overleg met de dierenarts. Voor de rat als proefdier bepaalt de overheid (door middel van wetgeving) wat er wel of niet mag gebeuren met de rat. Bovendien moeten de plannen van onderzoekers en andere betrokkenen getoetst worden bij een ethische commissie. Die commissie toetst de belangenafweging die de onderzoeker in zijn of haar aanvraag voor goedkeuring uiteenzet.

In het geval van de rat als plaagdier bepaalt een individueel persoon, een gemeente of een bedrijf of er sprake is van overlast, dat de rat mag worden gedood en op welke manier. Hier zijn verder geen regels voor, alleen dat onnodig lijden voorkomen moet worden. Wat onder onnodig (of nodig) lijden wordt verstaan is aan de betrokken personen. Er wordt in deze context nagenoeg geen afweging gemaakt.

In andere gevallen bepaalt de context hoe een bepaalde handeling wordt beoordeeld. Bijvoorbeeld, het castreren van dieren mag in Nederland en gebeurt in alle contexten waarin mensen dieren houden. Er is veel maatschappelijke ophef over routinematige castratie van mannelijke biggen in de veehouderij. Aan de andere kant worden miljoenen honden, katten en andere gezelschapsdieren ook routinematig gecastreerd (vaak aangeduid als 'geholpen'), om te voorkomen dat zij zich voortplanten of ervoor te zorgen dat ze in huis kunnen wonen zonder dat eigenaren last hebben van het natuurlijke voortplantingsgedrag van de dieren.

Een voorbeeld waarbij het doel van een context de afweging mede beïnvloedt, vinden we in hoe we omgaan met het doen van lichamelijke ingrepen. Het couperen van biggenstaarten wordt in Nederland onder voorwaarden toegestaan, maar het couperen van hondenstaarten als esthetische ingreep mag sinds 2003 al niet meer in Nederland. Dit zijn een aantal voorbeelden van situaties waarin afwegingen mede afhankelijk zijn van het doel van een activiteit of handeling, de betrokkenen en de belangen die meespelen.

3. Stapsgewijze afweging

Zoals in het voorgaande hoofdstuk is beschreven vraagt de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier om het afwegen van belangen. In dit hoofdstuk presenteren we een stappenplan voor het maken van een belangenafweging.

3.1 Toetsen van bestaande praktijk

Zoals vermeld in de Memorie van Toelichting van de Wet dieren is aan de erkenning van de intrinsieke waarde van dieren geen absolute status verbonden en brengt de afweging vaak morele problemen of dilemma's met zich mee. Bepaalde praktijken kunnen schuren met de erkenning van de intrinsieke waarde van dieren, omdat de dieren die gebruikt, gehouden of gedood worden per definitie worden gezien vanuit hun doel/nut voor de mens. Toch zijn er binnen een dergelijke context keuzes te maken over handelingen of activiteiten met deze dieren en kan sprake zijn van erkenning van de intrinsieke waarde. In het maken van afwegingen kan het daarom voelen als kiezen tussen kwaden, dat wil zeggen meerdere suboptimale of zelfs ongunstige scenario's.

Het hier gepresenteerde stappenplan is in eerste instantie niet ontworpen om bestaande praktijken met dieren als zodanig te toetsen. In Nederland zijn bepaalde doeleinden waarvoor dieren worden gebruikt, bijvoorbeeld het houden en doden van dieren voor voedselproductie, toegestaan. De afwegingen die in het stappenplan gemaakt worden gaan dan niet over het houden van dieren voor dit doel op zich, maar over de keuzes die binnen de bestaande praktijk gemaakt kunnen worden. Uiteraard kan het stappenplan wel gebruikt worden om bestaande praktijken nog eens nader te bekijken en hier kritisch op te reflecteren, bijvoorbeeld in situaties waarbij de mogelijkheid tot het ervaren van positief welzijn als een centraal belang wordt meegenomen.

3.2 Groepsproces

Het doorlopen van het stappenplan vraagt om een brede blik en input van meerdere betrokkenen of belanghebbenden. Dit is ten eerste nodig om alle belangen die moeten worden meegenomen ook daadwerkelijk te identificeren, er een waarde aan toe te kennen en de impact op het belang in kaart te brengen. Of iets een verbetering of een verslechtering is ten opzichte van een uitgangssituatie, is vaak afhankelijk van aan wie je het vraagt. Betrokkenheid van meerdere partijen kan hier een duidelijker en completer beeld van geven. Ten tweede is het belangrijk om alle relevante kennis bij elkaar te hebben over bijvoorbeeld dierenwelzijn, economische effecten en handelingsopties. De kennis moet voorafgaand aan het doorlopen van het stappenplan al zijn verzameld. Uiteraard kan het stappenplan ook inzicht geven in zaken die op een later moment nog moeten worden uitgezocht.

Om de input van meerdere betrokkenen mee te nemen raden wij aan om het stappenplan in een groepsproces te doorlopen. Dit kan een groepsproces zijn met verschillende beleidsmakers en -medewerkers, maar ook met inbreng van externe stakeholders. Deze inbreng kan zowel vooraf worden verzameld via aparte stakeholderraadplegingen op specifieke onderwerpen of tijdens het doorlopen van het stappenplan samen met stakeholders.

3.3 Stappenplan

Hieronder is in figuur 1 het stappenplan weergegeven. Onder figuur 1 is per stap een toelichting gegeven. Wij raden aan deze toelichting ook naast het stappenplan te houden.

Figuur 2: stappenplan voor het maken van de belangenafweging rond de intrinsieke waarde van dieren. Opgesteld door CenSAS in opdracht van het Ministerie van LNV.

Stap	Toelichting
1	Omschrijf de casus die voorligt kort en bondig. Neem in de omschrijving in ieder geval iets op over: (a) de handeling/activiteit met dieren waar het om gaat, (b) de betrokkenen en (c) het doel waarvoor de handeling/activiteit wordt uitgevoerd.
2	Bekijk of er sprake is van een (risico op) aantasting van de intrinsieke waarde van het dier. Hiervan kan onder andere sprake zijn wanneer het dier wordt gedood, het welzijn van het dier wordt aangetast of er een aantasting is van de integriteit. Omschrijf op welke manier de intrinsieke waarde (mogelijk) wordt aangetast. Wanneer dierenwelzijn wordt opgenomen, moet naar de brede definitie van welzijn worden gekeken, inclusief de mogelijkheid tot het ervaren van positief welzijn.
3	Is er wetgeving van toepassing op het doel van de handeling/activiteit die de handeling/activiteit (onder voorwaarden) toestaat? Omschrijf wat van toepassing is: toegestaan/toegestaan onder voorwaarden/niet toegestaan. Als de handeling niet is toegestaan, stopt het stappenplan. Voorbeeld: het uitvoeren van bepaalde lichamelijke ingrepen bij dieren start vanuit een 'nee, tenzij' principe, maar kent uitzonderingen. Bepaalde ingrepen, zoals het couperen van biggenstaarten, zijn alleen onder voorwaarden toegestaan. Voorbeelden van uitzonderingen op dit 'nee, tenzij' principe zijn het onthoornen van koeien en het doen van een ingreep ter identificatie (deze moet zelfs worden verricht). Er zijn ook ingrepen die helemaal niet meer mogen worden uitgevoerd, zoals het verwijderen van een deel van de snavel bij leghennen voor de houderij in Nederland.
4	Breng de belangen in kaart. Doe dit voor zowel dier, mens, als overige belanghebbenden (indien aanwezig). Maak bij de inventarisatie van belangen onderscheid tussen belangen die direct volgen uit wetgeving (bij dieren zijn dat bijvoorbeeld aan welzijn gerelateerde belangen) en belangen die daarnaast als belangrijk naar voren worden gebracht. Focus op de belangen die het meest relevant zijn voor de casus die voorligt. Het doel is niet om een volledige complete lijst te maken van alle belangen die dieren en mensen hebben. Onder belangen van dieren verstaan we belangen van de dieren die direct betrokken zijn bij de handeling. Belangen van dieren kunnen bijvoorbeeld zijn: vrij van pijn, goede voeding, goede mentale en fysieke gezondheid, de mogelijkheid om soortspecifiek gedrag te vertonen en de mogelijkheid positief welzijn te ervaren. Belangen van mensen kunnen bijvoorbeeld zijn: volksgezondheid, voedselveiligheid, voedselprijs, emotionele impact en autonomie voor ondernemers. Onder overige belangen kan worden verstaan de belangen van natuur, milieu of andere dieren en mensen die indirect betrokken zijn bij de handeling. Denk bijvoorbeeld aan gezonde populaties in het wild levende dieren of het belang om niet geschoten te worden. Ook de belangen van biggen, als de casus over een handeling bij zeugen gaat, kunnen worden geschaard onder overige belangen. Het kan zijn dat er voor een bepaalde casus geen overige belangen zijn en het alleen om de belangen voor direct betrokken mensen en dieren gaat.
5	Check of het primaire doel waarvoor de handeling (mogelijk) wordt uitgevoerd, zoals beschreven in stap 1, ook terugkomt als een belang. Zo nee, vertaal het doel dan in een of meerdere belangen en voeg deze toe (stap 5a).
6	Beschrijf de mogelijke scenario's of handelingsopties. Bijvoorbeeld: het onthoornen van koeien, het niet onthoornen van koeien of het fokken van hoornloze dieren.
7	Zet de belangen en scenario's in de matrix. Zet de belangen op de rijen en voeg de scenario's als kolommen toe. Streef ernaar om dit voor maximaal 10 belangen in totaal te doen om de afweging overzichtelijk te houden. Kijk eventueel of je bepaalde belangen samen kunt voegen.
8	Bepaal voor elk van de belangen wat de uitgangssituatie inhoudt (dit is de 0-waarde). De uitgangssituatie kan de huidige/bestaande situatie zijn die bijvoorbeeld volgt uit wettelijke bepalingen (het wettelijk minimum of een wettelijke norm) of een gangbare werkwijze betreffen. Bij deze stap is het belangrijk om voor de belangen een referentiepunt te bepalen, waarmee de verschillende scenario's die voorliggen vergeleken kunnen worden (betekent een scenario een

	<p>verbetering of een verslechtering van een bepaald belang). De bepaling van de uitgangssituatie hoeft niet te betekenen dat dit de gewenste of meest geaccepteerde situatie is. In die zin zit er geen waardeoordeel aan vast. Het is puur bedoeld als referentiepunt.</p> <p>Bijvoorbeeld: het is gangbaar om melkkoeien te onthoornen als kalf. Voor de verschillende belangen die worden meegewogen wordt als uitgangssituatie de gangbare situatie gekozen en staat de 0-waarde voor het niveau van dat belang in die situatie.</p>
9	<p>Bepaal of er voor bepaalde belangen een kritieke ondergrens moet worden vastgesteld, waar het belang niet onder mag komen. Verbeteringen en verslechtingen ten opzichte van de uitgangssituatie moeten in de volgende stap voor ieder belang worden ingevuld op een schaal van -3 (zeer sterke verslechtering) tot en met 3 (zeer sterke verbetering).</p> <p>Bijvoorbeeld: het ervaren van pijn bij een dier mag niet slechter worden dan in de uitgangssituatie en mag dus in een uiteindelijk scenario niet onder de 0 komen.</p>
10	<p>Vul de matrix in door per belang voor elk van de scenario's een score te geven op een schaal van -3 tot en met 3 (zie stap 9 voor uitleg). Het ligt voor de hand om de scores te geven op basis van de meest gunstige situatie binnen een scenario, maar er kan ook worden gekeken naar de meest ongunstige situatie. Soms kan het nodig of verstandig zijn om de matrix 2 keer in te vullen, een keer voor een gunstige situatie en een keer voor een ongunstige.</p> <p>Doe dit bij voorkeur in een groepsproces. Je kunt er ook voor kiezen om verschillende personen eerst zelf de matrix te laten invullen en de scores daarna gezamenlijk te bespreken en vast te stellen. Geef bij de scores ook een schriftelijke toelichting en onderbouw de scores zo veel mogelijk met feitelijke/meetbare informatie afkomstig uit wetenschappelijke bronnen. Ze blijven deels subjectief, want of iets een sterke of zeer sterke verbetering is, hangt af van wie je het vraagt. Het is om die reden aan te raden het invullen van de matrix in een groep te doen en input van stakeholder mee te nemen.</p> <p>De mogelijke scores zijn als volgt en ten opzichte van de uitgangssituatie:</p>
11	Bepaal aan de hand van de scores in de matrix het voorkeursscenario en geef de onderbouwing daarbij.
12	Komen bepaalde belangen in het voorkeursscenario uit onder de eerder vastgestelde kritieke ondergrens? Als dit niet het geval is, kan voor het voorkeursscenario worden gekozen.
12a	<p>Als er belangen onder de kritieke ondergrens uitkomen: bekijk voor die belangen of er mogelijkheden zijn om de impact te minimaliseren of compenseren zodat de score niet meer onder de kritieke ondergrens valt. Vervolgens kan voor het voorkeursscenario met bijbehorende maatregelen worden gekozen.</p> <p>Voorbeelden van dit soort mogelijkheden zijn het toepassen van pijnbestrijding bij een lichamelijke ingreep of financiële compensatie voor een veehouder.</p>
	Pas het voorkeursscenario toe, eventueel met de compenserende maatregelen uit stap 12a.

4. Voorbeeldcasussen

In dit hoofdstuk laten we aan de hand van twee voorbeelden zien hoe het doorlopen van het stappenplan in zijn werk gaat. De hier uitgewerkte voorbeelden gaan over ingrepen in de veehouderij. Lichamelijke ingrepen bij dieren zijn in principe niet toegestaan, tenzij de ingreep beter is voor het welzijn (inclusief gezondheid) van het dier en wanneer andere maatregelen (zoals omgevingsverrijking) niet voldoende zijn gebleken². Deze formulering vraagt dus om een afweging.

Hoewel de voorbeelden zich richten op ingrepen in de veehouderij, kan het stappenplan ook voor andere contexten en situaties worden gebruikt. Denk bijvoorbeeld aan afwegingen rond het doden van dieren in gevallen van zoönosen, faunabeheer, het fokken of euthanaseren van gezelschapsdieren en het inzetten van dieren voor sport, ontspanning of zorgondersteuning.

De in dit hoofdstuk opgenomen voorbeelden zijn bedoeld om de lezer te laten zien hoe het stappenplan werkt en handvatten te bieden om zelf aan de slag te gaan met het stappenplan. De voorkeursscenario's die hier zijn gekozen moeten dan ook opgevat worden als een voorbeeld en niet als een uiteindelijke toetsing van huidige praktijken en/of beslissingen. Afhankelijk van door wie en met welke betrokkenen het stappenplan wordt doorlopen, kunnen scores voor belangen en uiteindelijke voorkeuren anders uitvallen.

4.1 Couperen van biggenstaarten

1. Omschrijving van de casus: veel varkenshouders in de reguliere varkenshouderij couperen routinematig de staarten van hun biggen. Dit wordt gedaan omdat eerdere ervaringen leren dat, zonder het couperen van staarten, de schade en welzijnsproblemen door staartbijten te groot zijn. Varkenshouders proberen voldoende hokverrijking aan te bieden aan hun varkens, door bijvoorbeeld een metalen ketting of juten zak. Echter, veelal blijkt dit niet voldoende, met aanzienlijke verwondingen onder de varkens tot gevolg. Om dit te voorkomen, voeren veel reguliere varkenshouders de ingreep routinematig uit. Mag de overheid dit toestaan? Mag elke veehouder deze keuze volledig zelf maken? Welke andere mogelijkheden zijn er?
2. Er is sprake van aantasting van de intrinsieke waarde van de biggen. Hun integriteit wordt aangetast en de ingreep (het couperen van staarten) gaat gepaard met pijn tijdens de ingreep en daarna.
3. Wettelijk geldt er voor het couperen van biggenstaarten een 'nee, tenzij' principe. De ingreep is niet toegestaan, tenzij de ingreep erger leed kan voorkomen en eerdere maatregelen niet voldoende zijn gebleken. De ingreep is dus onder voorwaarden toegestaan (Besluit diergeneeskundigen, artikel 2.3, lid b).
4. In kaart brengen van de verschillende belangen
Dier (biggen): integriteit (het belang om heel te zijn en vrij van lichamelijke ingrepen), vrij van pijn en verwonding door ingreep, vrij van pijn en verwonding door staartbijten, vrij om sociaal gedrag te vertonen (de staart draagt bij aan het normale sociale gedrag) en om exploratiegedrag te vertonen (zoals wroeten en het manipuleren van objecten met snuit). De dierenbelangen volgen allemaal uit wetgeving (nee, tenzij voor ingrepen en Vijf Vrijheden). Daarnaast kan nog het belang van het ervaren van positief welzijn worden meegenomen. Dat is in dit voorbeeld echter niet gedaan.
Mens: inkomsten voor de veehouder, autonomie van de veehouder, kosten door schade en uitval van dieren minimaliseren, kosten voor preventie van staartbijten minimaliseren, werkplezier (voldoening uit werk)

Overig: vleesprijs (voor de consument). Deze is onder overig geplaatst, omdat de consument in deze casus geen direct betrokkene is.

5. Het primaire doel waarvoor de handeling wordt verricht komt terug als belang, namelijk varkens op de langere termijn vrij van pijn en verwonding door staartbijten houden. Het doel is om zowel in het belang van dierenwelzijn als voor het voorkomen van kosten door schade ten gevolge van staartbijten op de lange termijn te voorkomen. Het doel van de handeling komt dus zowel als belang voor dieren, als belang voor mensen terug.
6. Mogelijke scenario's voor deze casus zijn: couperen zonder verdoving (couperen), couperen met verdoving (couperen+) en niet couperen en aanbieden van extra hokverrijking.
7. Matrix met belangen en scenario's

Belangen	Scenario's		
	Couperen	Couperen+	Extra hokverrijking
Dier			
Integriteit			
Vrij van pijn door ingreep			
Vrij van pijn door staartbijten			
Vrij om sociaal gedrag te vertonen			
Vrij om exploratief gedrag te vertonen			
Mens			
Inkomsten			
Autonomie			
Werkplezier			
Kosten schade			
Kosten preventie			
Overig			
Vleesprijs			

8. Als uitgangssituatie (0-waarde) wordt de eerdere situatie, zoals beschreven in stap 1, gehanteerd. Dat wil zeggen de situatie in de reguliere varkenshouderij volgens de wettelijke standaarden, zonder couperen van biggenstaarten en met een minimale hokverrijking. In die uitgangssituatie is er dus geen aantasting van de integriteit is en het mogelijk is dat dieren elkaar verwonden en daardoor pijn ervaren. We gaan ervan uit dat de veehouder een goede prijs krijgt voor zijn varkens en voldoende autonomie ervaart. Het werkplezier is over het algemeen goed, maar omdat er veel staartbijten plaatsvindt wisselt dit soms sterk. Kosten door schade kunnen optreden en kosten voor preventie zijn minimaal.
9. Hier zou kunnen worden aangegeven dat de aantasting van integriteit van de dieren niet onder de score -1 mag uitkomen, er mag geen sprake zijn van een sterke verslechtering ten opzichte van de uitgangssituatie. Verder mag het inkomen van de varkenshouder niet slechter zijn dan in de uitgangssituatie (mag niet onder 0 zijn).

10. Matrix met scores

Belangen	Scenario's		
	Couperen	Couperen+	Extra hokverrijking
Dier			
Integriteit	-3	-3	0
Vrij van pijn door ingreep	-2	-1	0
Vrij van pijn door staartbijten	1	1	2
Vrij om sociaal gedrag te vertonen	-1	-1	0
Vrij om exploratief gedrag te vertonen	0	0	2
Mens			
Inkomsten	0	-1	-1
Autonomie	1	1	-1
Werkplezier	1	2	2
Kosten schade	2	2	2
Kosten preventie	-1	-2	-2
Overig			
Vleesprijs	0	-1	-1

Toelichting per belang

Integriteit dier: in de twee scenario's met couperen is deze aangetast en wordt een score van -3 toegekend (een zeer sterke verslechtering). Voor integriteit kun je eigenlijk niet spreken van verschillende gradaties in termen van meer of minder. De integriteit is of wel of niet aangetast; het kan niet een beetje zijn aangetast. In dit voorbeeld: je haalt de staart eraf en het maakt voor de integriteitsaantasting niet uit of je de hele of de halve staart eraf haalt. In dit geval hebben we ervoor gekozen de score -3 te geven voor de aantasting van integriteit. In het scenario zonder couperen is de aantasting van de integriteit gelijk aan de standaardpraktijk (de uitgangssituatie) zonder couperen en krijgt dus score 0.

Vrij van pijn en verwonding door de ingreep: bij couperen zonder verdoving is er daadwerkelijk sprake van pijn en verwonding tijdens en een bepaalde tijd na de ingreep. Er wordt een score -2 toegekend. Ook bij couperen met verdoving kan er wat sprake zijn van pijn en verwonding na de ingreep. Er wordt een score -1 toegekend. Zonder couperen is er geen sprake van pijn en verwonding door de ingreep en het is daarmee gelijk aan de uitgangssituatie (score 0).

Vrij van pijn en verwonding door staartbijten: in de scenario's met couperen is er minder of geen pijn en verwonding door staartbijten. Staartbijten kan nog steeds plaatsvinden aan het restant van de staart. Daarom wordt er een score van 1 gegeven (een verbetering). De extra hokverrijking zorgt ervoor dat er minder of geen staartbijten plaatsvindt en betekent een sterke verbetering ten opzichte van de uitgangssituatie (score 2).

Vrij om sociaal gedrag te vertonen: in de standaardpraktijk kunnen dieren hun sociale gedrag tot op zekere hoogte vertonen en dit is voor het scenario zonder couperen gelijk (score 0). Voor de twee scenario's met couperen is de mogelijkheid tot het uiten van normaal sociaal gedrag iets verslechterd, omdat de dieren geen staarten meer hebben. De staart levert normaal gesproken een bijdrage aan het vertonen van natuurlijk sociaal gedrag. Voor de scenario's met couperen wordt voor dit belang dus een score van -1 toegekend.

Vrij om exploratief gedrag te vertonen: in de standaardpraktijk kunnen dieren hun exploratieve gedrag tot op zekere hoogte vertonen en dit is voor de scenario's met

couperen gelijk (score 0). Voor het scenario zonder couperen met extra hokverrijking is er meer mogelijkheid tot het vertonen van exploratief gedrag. Er wordt daarom een score van 2 toegekend.

Inkomsten van de veehouder: de inkomsten van de veehouder hangen samen met de prijs die hij voor zijn varkens krijgt en de kosten die hij maakt. Wanneer de veehouder staarten coupeert zullen de inkomsten overeenkomen met de uitgangssituatie, waarin er schade is als gevolg van staartbijten en de veehouder geen ingreep doet. Wanneer er gecoupeerd wordt met verdoving of wanneer er extra hokverrijking wordt aangeboden zijn de kosten voor preventie weliswaar hoger, maar de schade minder. Er wordt daarom een score van -1 (verslechtering) gegeven.

Autonomie veehouder: de veehouders willen hun biggen gaan couperen en zijn in de scenario's met couperen vrij om die keuze toe te passen. Het is een verbetering (score 1) ten opzichte van de uitgangssituatie waarin zij in eerste instantie niet mogen couperen (wetgeving). Wanneer veehouders niet mogen couperen en extra verrijking moeten toepassen wordt de autonomie iets slechter (score -1). Ze zijn echter nog steeds vrij om te kiezen hoe ze de verrijking vormgeven.

Kosten schade door staartbijten: met couperen (zowel met als zonder verdoving) is er geen extra schade of uitval te verwachten als gevolg van staartbijten. Het is dus een sterke verbetering (score 2) ten opzichte van de uitgangssituatie. Dit geldt ook voor het scenario met extra hokverrijking. Voor dit belang verschillend de scenario's onderling dus niet.

Kosten preventie: wanneer een veehouder biggenstaarten coupeert, kost dit extra tijd en geld. Er wordt een score van -1 toegekend. Wanneer een veehouder verdoving toepast zijn er extra (veterinaire) kosten voor deze middelen en wordt een score van -2 toegekend. Wanneer de veehouder niet coupeert en extra hokverrijking toepast, heeft hij geen kosten van het couperen, maar wel wat extra kosten voor verrijking. Er wordt een score van -2 toegekend.

Vleesprijs: in het scenario met couperen zal de vleesprijs niet hoger of lager worden dan de uitgangssituatie (score 0). Wanneer er pijnbestrijding wordt toegepast zou dit kunnen betekenen dat de vleesprijs wat omhooggaat om de kosten te compenseren en er wordt een score -1 toegekend. Zonder couperen en met extra hokverrijking is dit vergelijkbaar.

11. Voorkeursscenario: extra hokverrijking aanbieden en niet couperen. Varkenshouders kunnen en moeten eerst meer doen om het staartbijten te voorkomen door middel van hokverrijking (dat is ook in lijn met wetgeving). In dit scenario komen de scores van de belangen uit tussen de -2 en 2. Bij de andere scenario's, met couperen, komen de scores voor integriteit van de biggen uit op -3. De belangen van de dieren scoren vergelijkbaar met de uitgangssituatie of worden verbeterd. Buiten dat niet couperen een aanzienlijke verbetering betekent voor de integriteit van de varkens, hebben zij door omgevingsverrijking meer mogelijkheden tot het uiten van sociaal en exploratief gedrag dan in de standaardpraktijk. Kosten voor de veehouder, inkomsten en vleesprijs scoren wat slechter dan in de uitgangssituatie. De vleesprijs wordt mogelijk hoger om de kosten voor preventie te compenseren. De veehouder heeft wat minder autonomie.
12. De integriteit is op het niveau van de uitgangssituatie en is dus niet onder de kritieke ondergrens gekomen. Het inkomen voor de veehouder is in dit scenario verslechterd ten opzichte van de uitgangssituatie en komt daarmee onder de kritieke grens (mag niet onder 0 zijn).

12a. Het inkomen van varkenshouders kan worden gecompenseerd door de vleesprijs op te hogen en de consument meer te laten betalen voor het vlees. Ook zouden de kosten evenredig gecompenseerd kunnen worden door de verschillende ketenschakels, waaronder de retail. Een andere mogelijkheid is om het te compenseren met subsidies.

4.2 Verwijderen achterste teen hanen

1. In de houderij van vleeskuikenouderdieren wordt bij hanen (eendagskuikens) een deel van de achterste teen verwijderd. Deze ingreep is verboden, maar op dit verbod was een vrijstelling van toepassing tot september 2021. De minister van LNV heeft de vrijstelling echter verlengd tot januari 2023⁹ na het advies van de Stuurgroep Ingrepen Pluimvee¹⁰. In dat advies wordt aangegeven dat het verbieden van de ingreep vanuit dierenwelzijnsoogpunt op dit moment niet verantwoord is.

*"Het doel van de Stuurgroep is om te beoordelen wanneer ingrepen bij pluimvee op basis van dierenwelzijn verantwoord achterwege gelaten kunnen worden, daarover de minister te adviseren en onderzoek te laten uitvoeren die daaraan bijdraagt. Dat betekent het maken van een afweging tussen aan de ene kant gevolgen voor het dierenwelzijn bij het achterwege laten van de ingreep en aan de andere kant gevolgen voor het welzijn bij het toepassen van een ingreep."*⁹

De reden dat bij de hanen een deel van de achterste teen wordt verwijderd is het voorkomen van schade en uitval onder hennen als gevolg van flankverwondingen die tijdens de paring ontstaan. Is het verlenen van de vrijstelling terecht uitgaande van de intrinsieke waarde van het dier? Welke alternatieven zijn er? Zou er nog eens voor 5 jaar een vrijstelling verleend mogen worden?

2. Ja, er is aantasting van de intrinsieke waarde. De integriteit van de hanen wordt aangetast en de ingreep gaat mogelijk gepaard met pijn.
3. Ja, de handeling is opgenomen in het Besluit diergeneeskundigen (artikel 2.2, lid b en artikel 7.1). Voor het uitvoeren van de ingreep is een vrijstelling van toepassing.
4. In kaart brengen van de belangen
Dier (hanen): integriteit (het belang om heel te zijn en vrij van lichamelijke ingrepen), vrij van pijn en verwonding door ingreep, vrij om soorteigen (voortplantings)gedrag te vertonen (de teen wordt gebruikt om de hen vast te houden tijdens de paring). Deze belangen volgen in principe uit wetgeving (Vijf Vrijheden).
Mens: kosten door schade en uitval minimaliseren, werkplezier pluimveehouder
Overig
 Welzijn hennen: vrij van pijn en verwondingen
 Vleesprijs (consument)
5. Ja, het primaire doel komt terug in het belang van de hennen om vrij te zijn van pijn en verwondingen en het belang van mensen om kosten door schade en uitval te minimaliseren

⁹ Kamerbrief stand van zaken van een aantal wijzigingen van het Besluit houders van dieren, 27 augustus 2021. Tweede Kamer, vergaderjaar 2020-2021, 28 286, nr. 1212.

https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2021Z14633&did=2021D31276

¹⁰ Bijlage bij Kamerbrief stand van zaken van een aantal wijzigingen van het Besluit houders van dieren, Advies van de Stuurgroep Ingrepen Pluimvee over de mogelijkheden voor het achterwege laten van het behandelen van de achterste teen van hanen, https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2021Z14633&did=2021D31276

6. Mogelijke scenario's (zie advies Stuurgroep Ingrepen Pluimvee⁹) voor deze casus zijn: uitvoeren van de behandeling (teen verwijderen), weglaten van de behandeling regulier (teen niet verwijderen), weglaten behandeling trager groeiende rassen/lichtere hanen (lichtere hanen). Een ander scenario is nog het uitvoeren van de behandeling met toepassing van pijnbestrijding. Onderzoek heeft echter geen duidelijk beeld laten zien van de toegevoegde waarde van de voor pluimvee beschikbare pijnbestrijding⁹.

7. Belangen en scenario's in de matrix

Belangen	Scenario's		
	Teen verwijderen	Teen niet verwijderen regulier	Lichtere hanen + intacte teen
Dier			
Integriteit			
Vrij van pijn door ingreep			
Vrij om soorteigen (voortplantings)gedrag te vertonen			
Mens			
Werkplezier			
Kosten schade en uitval beperken			
Overig			
Vrij van pijn en verwonding hennen			
Vleesprijs			

8. Als uitgangssituatie (0-waarde) wordt een situatie genomen waarin er geen ingrepen worden uitgevoerd en waarin reguliere vleeskuikenouderdieren hun soorteigen (voortplantings)gedrag kunnen vertonen, zonder dat er veel schade en uitval optreedt.
9. De integriteit van de dieren en de inkomsten voor de pluimveehouder mogen niet onder de 0 uitkomen en mogen dus geen verslechtering zijn ten opzichte van de uitgangssituatie. In het kader van de voedselvoorziening en gelijke verdeling van dierlijke eiwitten mag de vleesprijs voor de consument niet onder de -1 uitkomen.

10. Ingevulde matrix

Belangen	Scenario's		
	Teen verwijderen	Teen niet verwijderen regulier	Lichtere hanen + intacte teen
Dier			
Integriteit	-3	0	0
Vrij van pijn door ingreep	-1	0	0
Vrij om soorteigen (voortplantings)gedrag te vertonen	-1	0	1
Mens			
Werkplezier	0	-1	1
Kosten schade en uitval beperken	0	-2	0
Inkomsten pluimveehouder	0	-1	2
Overig			
Vrij van pijn en verwonding hennen	0	-2	0
Vleesprijs consument	0	0	-2

Toelichting per belang

Integriteit: in het scenario waarin een deel van de teen wordt verwijderd is sprake van aantasting van de integriteit van hanen en wordt een score van -3 (zeer sterke verslechtering) ten opzichte van de uitgangssituatie gegeven waarin de ingreep niet plaatsvindt. Voor integriteit kun je eigenlijk niet spreken van verschillende gradaties in termen van meer of minder. De integriteit is of wel of niet aangetast; het kan niet een beetje zijn aangetast. In dit voorbeeld: je haalt een deel van de teen eraf en het maakt voor integriteit niet uit of je de hele of de halve teen eraf haalt.

Vrij van pijn en verwonding door ingreep: in het scenario waarin een deel van de teen wordt verwijderd is sprake van aantasting van mogelijke pijn door de ingreep. Het vermoeden is dat de pijn meevalt en kortdurend is⁹, daarom is een score van -1 gegeven.

Vrij om soorteigen (voortplantings)gedrag te vertonen (de teen wordt gebruikt om de hen vast te houden tijdens de paring): de achterste teen draagt mogelijk bij aan het voortplantingsgedrag, omdat de haan de hen hiermee vasthoudt. In de fokkerij van vleeskuikenouderdieren brengt de teen echter schade toe aan de hennen (score -1), omdat er sprake is van relatief agressieve paringen. In de fokkerij van traaggroeiende dieren is daar minder sprake van, voornamelijk doordat de hanen minder zwaar zijn en de hennen beter bevederd zijn. De hennen raken minder beschadigd. De mogelijkheid om soorteigen voortplantingsgedrag te vertonen zou in dat scenario dus een verbetering kunnen zijn ten opzichte van de uitgangssituatie en krijgt een score van 1.

Werkplezier pluimveehouder: wanneer er veel schade optreedt onder hennen beïnvloedt dit het werkplezier van de pluimveehouder negatief (score -1). Wanneer er traaggroeiende dieren/lichtere hanen worden gebruikt is er geen of minder schade. Bovendien is het welzijn van de dieren doorgaans ook beter in brede zin en dit bevordert het werkplezier (score 1).

Kosten door schade en uitval minimaliseren: wanneer een deel van de achterste teen wordt weggehaald is er minder schade en uitval onder hennen en zijn er dus ook minder kosten als gevolg van die schade. Wanneer de teen intact blijft betekent dit een verslechtering ten opzichte van een situatie waarin de schade beperkt op niet optreedt (-2). Wanneer de teen intact blijft en er lichtere hanen worden ingezet is er geen schade, net zoals in de uitgangssituatie (score 0).

Inkomsten pluimveehouder: wanneer er schade of uitval is heeft dit een negatief effect op de inkomsten van de pluimveehouder. Daarom krijgt het scenario zonder het doen van de ingreep een score -1. Het scenario met de traaggroeiende rassen zorgt voor minder uitval en zorgt voor een algemene verbetering van dierenwelzijn. Dit brengt een ander verdienmodel met zich mee (bijvoorbeeld produceren onder het Beter Leven Keurmerk) en daarom wordt een score van 2 gegeven.

Vrij van pijn en verwondingen hennen: alleen in het scenario waarin reguleren vleeskuikenouderdieren worden gehouden met intacte tenen is er sprake van een sterke verslechtering van het welzijn van de hennen in de vorm van pijn en verwondingen door de paring. Er wordt daarom een score van -2 gegeven voor dat scenario.

Vleesprijs (consument): het wel of niet doen van de ingreep zal in de reguliere fokkerij weinig effect hebben op de vleesprijs voor de consument (dit in tegenstelling tot het inkomen van de pluimveehouder). In het scenario met traaggroeiende dieren is er wel een effect op de vleesprijs, die wordt hoger en krijgt score -2 (een sterke verslechtering voor de consument en zijn portemonnee).

11. Het voorkeursscenario is het inzetten van trager groeiende rassen, waarvan de hanen lichter zijn. De tenen kunnen dan intact worden gelaten. Dit scenario heeft de voorkeur, omdat het ten opzichte van de uitgangssituatie de meeste verbeteringen en minste verslechtingen geeft. Naast de voordelen voor wat betreft het achterwege laten van de ingreep, hebben trager groeiende rassen meer voordelen op het gebied van dierenwelzijn (vandaar ook de hoge meerprijs). Dit zou nog een extra overweging kunnen zijn om voor dit scenario te kiezen.

12. Ja, de score voor de vleesprijs is -2 en valt daarmee onder de -1 (kritieke ondergrens). Kippenvlees van trager groeiende vleeskuikens is duurder dan van reguliere vleeskuikens. Dit levert de pluimveehouder een voordeel op, maar de consument een nadeel (tenzij de consument bewust de keuze maakt voor diervriendelijker vlees).

12a. Compensatie van de vleesprijs zou gegeven kunnen worden in de vorm van subsidies die tot uiting komen in de vleesprijs of de extra kosten zouden gecompenseerd kunnen worden door wat minder inkomsten bij de ketenschakels. Ook zouden extra kosten voor vlees door de consument zelf gecompenseerd kunnen worden door minder vaak vlees te eten.

Referenties

Bentham, J. (2007). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Mineola, NY: Dover Philosophical Classics. (Original work published in 1789).

Bovenkerk, B. & Nijland, H. J. (2017). The pedigree dog breeding debate in ethics and practice: beyond welfare arguments. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 30(3), 387-412.

CBD (2001). Zelfevaluatie Commissie biotechnologie bij dieren, april 2001, <https://edepot.wur.nl/118223>

College van Beroep voor het bedrijfsleven (2016). ECLI:NL:CBB:2016:29, [ECLI:NL:CBB:2016:29](https://uitspraken.rechtspraak.nl), [College van Beroep voor het bedrijfsleven, 15/601 \(rechtspraak.nl\)](https://uitspraken.rechtspraak.nl)

De Graeff, N., Jongsma, K. R., Johnston, J., Hartley, S., & Bredenoord, A. L. (2019). The ethics of genome editing in non-human animals: a systematic review of reasons reported in the academic literature. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 374(1772), 20180106.

Hauskeller, M. (2005). Telos: the revival of an Aristotelian concept in present day ethics. *Inquiry*, 48(1), 62-75

Kant, I. (1785). *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*.

Kramer, K. & Meijboom, F. L. B. (2021). Using Breeding Technologies to Improve Farm Animal Welfare: What is the Ethical Relevance of Telos? *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 34(1), 1-18.

Lewis, C. I. (1946). *An Analysis of Knowledge and Valuation* (La Salle, Illinois. The Open Court Publishing Company, 45(19), 524-532.

Memorie van Toelichting Wet Dieren, 2007, Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 31 389, nr. 3, Memorie van toelichting Wet dieren.

Mellor, D., Beausoleil, N.J., Littlewood, K.E., McLean, A.N., McGreevy, P.D., Jones, B. & Wilkins, C. (2020). The 2020 Five Domains Model: Including Human-Animal Interactions in Assessments of Animal Welfare. *Animals* 2020, 10(10), 1870. <https://doi.org/10.3390/ani10101870>. <https://www.mdpi.com/2076-2615/10/10/1870/htm>

Musschenga, B. (2009). De rol van het begrip 'intrinsieke waarde' in de dierethiek. In J. Swart, M. Jonker, & R. Tramper (Eds.), *De weging gewogen. Beschouwingen over ethiek en dierproeven*. Damon, pp. 39-48.

RDA, 2018. Denkkader Dierenwelzijn. Raad voor Dierenaangelegenheden, 30 pp. www.rda.nl/publicaties/publicaties/2018/12/21-rda-denkkader/denkkader

RDA, 2021. Dierwaardige Veehouderij. Raad voor Dierenaangelegenheden, 48 pp. www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/2021/11/18/zienswijze-dierwaardige-veehouderij

Rutgers, B. & Heeger, R. 1999, Inherent worth and respect for animal integrity. In Dol, M, Fentener van Vlissingen, M. Kasanmoentalib, S, Visser, Th. & Zwart, H. (eds.), *Recognizing the Intrinsic Value of Nature*. Assen: Van Gorcum, pp. 41–53.

Singer, P. 1975. *Animal Liberation*. New York: Avon Book. Taylor, P. 1986. *Respect for nature*. Princeton: Princeton University Press.